

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВИХОВНИХ КОЛОНІЙ

УДК 159.922:343.85

НЕДИБАЛЮК Олена Сергіївна

аспірантка кафедри соціальної роботи факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

В статті розглянуто теоретико-методологічні підходи до вивчення процесу ресоціалізації в умовах виховних колоній, основні етапи ресоціалізації та досвід ресоціалізації неповнолітніх засуджених в Україні та за кордоном.

Ключові слова: пенітенціарна система, ресоціалізація неповнолітніх засуджених, ефективність ресоціалізації.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ПРОЦЕССА РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ КОЛОНИЙ

В статье рассмотрены теоретико-методологические подходы к изучению процесса ресоциализации в условиях воспитательных колоний, основные этапы ресоциализации и опыт ресоциализации несовершеннолетних осужденных в Украине и за рубежом.

Ключевые слова: пенитенциарная система, ресоциализация несовершеннолетних осужденных, эффективность ресоциализации

До найважливіших проблем у системі виконання покарань належить питання ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Проблема ресоціалізації набуває гостроти за умов збільшення кількості злочинів, вчинених неповнолітніми, та нездатністю виховних закладів достатньо ефективно розв'язати питання повернення підлітка до умов сучасного життя.

Поняття ресоціалізація достатньо складне, суперечливе й перебуває в процесі свого змістовного розвитку. Це поняття розглядається в контексті психологічних, педагогічних, юридичних наук.

Кримінально-виконавчий кодекс України, визначає ресоціалізацію, як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого [9].

В Концепції „Створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні”, ресоціалізація неповнолітнього – це комплекс правових, педагогіко-психологічних, освітніх заходів, спрямованих на повернення правопорушника у життя суспільства, завдяки набутим навичкам соціальної адаптації, що означає його здатність працювати і заробляти собі на життя, впевнено почувати себе у сучасному світі, великому місці, дотримуватися загально визначених моральних та

етичних норм поведінки, звернутися з питанням, за допомогою, за пошуком роботи, познайомитися зробити купівлю; здатність ввічливо відповісти на питання, надати комусь необхідну допомогу, або ввічливо відмовитися вчинити дії, які за його переконанням є протиправними [13].

Крім того, авторитетними для нашого дослідження є думки вітчизняних науковців, які стояли у витoku розробки проблеми ресоціалізації в пенітенціарній педагогіці та пенітенціарній соціальної педагогіці, – В. Синьова, В. Кривуші, О. Беци, Г. Радова, С. Горенка, С. Харченка та ін. Результати їхніх досліджень дають нам уявлення про ресоціалізацію як „процес виправлення засудженого, формування в нього законослухняної поведінки, стимулювання становлення особистості на таку життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, на основі відновлення, збереження й розвитку соціально-корисних якостей і відношень особистості під час виконання покарання й подальшої адаптації засудженого до умов самостійного життя на волі” [3, 18].

Інші дослідники в галузі пенітенціарної педагогіки визначають ресоціалізацію як процес повторної інтеграції (реінтеграції) індивіда в суспільство, який певний час знаходився в стані соціальної дезадаптації, під час якого відбувається набуття індивідом нового соціального статусу, поновлення соціальних зв'язків, інтеграція в основні соціальні інститути (навчання, виховання, трудова та культурно-дозвільна діяльність тощо) [1, 2, 11].

Отже, поняття „ресоціалізація” включає в себе ряд складових: відновлення і розвиток соціально-корисних та соціальних зв'язків, як у період відбування покарання так і після звільнення; формування законослухняної поведінки; розвиток соціально-корисних якостей особистості.

При цьому ресоціалізація повинна включати і соціально-психологічні аспекти, такі як формування життєвих навичок особистості, ставлення до здорового способу життя, формування збалансованого локус-контролю, формування навичок цілепокладання, формування соціально-схвалюваних ціннісних орієнтацій, здатність позитивно встановлювати соціальні зв'язки, що сприятимуть позитивній соціальній адаптації в умовах суспільства.

О. Караман виділяє основні етапи ресоціалізації як процесу, що складають його структуру: допенітенціарний, пенітенціарний, постпенітенціарний. Перший етап ресоціалізації – допенітенціарний – це період, який починається з моменту скоєння злочину та арешту, продовжується в ході досудового слідства та судового процесу. Другий, основний етап процесу ресоціалізації – пенітенціарний – відбувається з моменту прибуття засудженого в колонію й закінчується звільненням. Третій, постпенітенціарний етап ресоціалізації

неповнолітніх засуджених починається, коли неповнолітній уже потрапляє на волю. Провідними механізмами процесу ресоціалізації на цьому етапі виступають соціальна реабілітація та соціальна адаптація, які відбуваються разом або з відносною послідовністю [6, 7].

Ця структура досить чітко і логічно показує послідовність етапів ресоціалізації. Розглянемо детальніше, яким чином відбувається ресоціалізація неповнолітніх засуджених в умовах виховної колонії. Тут проходить адаптація до умов позбавлення волі, виховання, перевиховання, виправлення та самовиховання, підготовка засуджених до звільнення. Це відбувається у процесі соціально-педагогічної (соціально-виховної) та психологічної роботи за наступними напрямками: всебічне (моральне, розумове, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне, статеве) виховання; загальна середня, професійно-технічна та вища освіта; звернення до релігії як засобу виправлення; суспільно-корисна праця; дотримання режиму й самодисципліна; попередня підготовка засуджених до звільнення (забезпечення контролю і зворотного зв'язку між установою виконання покарань та сім'єю, місцевими органами влади, регіональними центрами зайнятості населення, навчальними закладами щодо побутового та працевлаштування на волі) [4, 8].

Але подивимося на цю проблематику з іншого боку. В процесі ресоціалізації використовуються широкий арсенал методів психокорекційного впливу, але вони не завжди є ефективними. На нашу думку це відбувається тому, що не враховується індивідуальність засуджених. Програми, які впроваджуються в виховних колоніях не є диференційними, а це знижує їх результативність, оскільки засуджені всі різні, а отже потребують індивідуальної програми підготовки до соціальної адаптації в умовах суспільства. Важливою складовою психологічної підготовки є надання можливості засудженому відчувати себе суб'єктом своєї життєдіяльності.

Важливим аспектом підготовки неповнолітніх засуджених до звільнення є правосвідомість, оскільки без знання і уяви про право не може формуватися ні ставлення до нього, ні готовність йому слідувати. Самі вихованці в зв'язку з дефектами сфери правосвідомості зазнають у зв'язку з цим серйозних життєвих ускладнень. Про це свідчать результати дослідження проведеного в ряді виправних закладів серед неповнолітніх засуджених.

За результатами дослідження О.Б. Панової, з усіх засуджених, які брали участь в анкетуванні (разом було опитано 352 особи), 217 респондентів (62%) зазначили, що до числа причин рецидивної злочинності можна віднести необізнаність у правовій сфері. З них 88% зазначають, що у ході відбування покарання у виховній колонії вони не набули ні соціально-правових знань, ні відповідного досвіду. Переважна більшість (82%) не змогли відповісти на питання про

те, яких саме правових знань вони набули під час перебування в пенітенціарній установі, 18% зазначили, що такі знання обмежувалися правилами внутрішнього розпорядку у виправному закладі. Особливе занепокоєння викликає те, що 81 % опитаних не можуть сказати, до кого і куди вони можуть звернутися у разі виникнення життєвих труднощів, у тому числі при працевлаштуванні, визначенні місця проживання та інших [15].

Отже, засобом вирішення проблеми подолання правової неосвіченості неповнолітніх засуджених може бути проект, який включає ряд етапів, спрямованих на діагностику соціально-правової компетентності вихованців, озброєння їх системою знань (обов'язки громадянина, про права членів сім'ї; про те, як захищати своє майно; про права засуджених та обов'язки засуджених; про право на освіту; про права дітей; про карну відповідальність; про трудове право тощо), професійне консультування з актуальних питань.

Система роботи соціальних інститутів, урядових та недержавних організацій з „важкими” підлітками, неповнолітніми злочинцями в Україні (зокрема, і системи виконання покарань – Державної пенітенціарної служби України) вимагає невідкладних змін. І в цьому питанні у нагоді може стати досвід іноземних держав.

Розглянемо досвід Абаканської ВК УФСИН Росії. Вони розробляють і апробують навчальні програми, що відбуваються у формі групової психокорекційної роботи. Розглянемо найбільш відпрацьовані з них: „Тренінг розвитку соціальних навичок”, „Тренінг з працевлаштування”, „Тренінг профілактики алкогольної залежності” та інші [16].

В Україні у виховних колоніях теж здійснюються такі напрямки роботи з неповнолітніми засудженими, але вони направлені на надання інформаційного блоку, а не на навички практичного використання інформації [12, 14]. Щоб досягти ефективної підготовки потрібно використовувати інтерактивні способи подачі інформації (театральні постановки, відеофільми, рольові ігри та інше).

Отже, узагальнюючи зазначене вище, можна зробити висновок, що реформування навчально-виховного процесу в закладах освіти при виховних колоніях і взагалі соціальна переорієнтація системи кримінальних покарань вимагає від Державної пенітенціарної служби України нових кардинальних змін у системі роботи з неповнолітніми правопорушниками у місцях позбавлення волі.

Системи ресоціалізації неповнолітніх засуджених досить різні, незважаючи на те, що результатом роботи повинно стати повернення підлітків, що перебувають в місцях позбавлення волі, до нормального життя в суспільстві. Як правило, процес ресоціалізації неповнолітніх засуджених організований в спеціальних за-

критич установах, як приклад – тюрми для неповнолітніх в США, Канаді та Франції. Однак в деяких європейських країнах відмовляються від такої практики, як то Швеція, Норвегія, Данія, Германія, Нідерланди. Їх замінюють будинками денного перебування, службою пробації, організацією комплексної допомоги сім'ям правопорушників тощо.

Розглянемо особливості ресоціалізації в умовах виховних закладів окремих держав. Наприклад, у Данії та Нідерландах поширений досвід самообслуговування ув'язнених, об'єднаних в групи по 10-12 чоловік (в їх обов'язки входить приготування їжі, прання, прибирання приміщення) [10].

Дійсно важливим компонентом підготовки неповнолітнього засудженого до звільнення є самообслуговування, це дає можливість підлітку відчути себе суб'єктом власної життєдіяльності. Нажаль, в пенітенціарних установах нашої держави така практика не зовсім поширена.

Значний інтерес в організації соціальної роботи із засудженими представляє досвід Німеччини. Педагоги і соціальні працівники після попередніх співбесід і вивчення потенційних можливостей засудженого складають акт, на підставі якого, засудженого направляють до відповідної виправної установи. Наприклад, у в'язницю м. Мюнстера прямують особи для завершення середньої освіти, у в'язницю р. Варлея – охочі отримати потрібну професію і ремесло, у в'язницю р. Геллерме – прямують студенти [17].

Можливо цей досвід є позитивним, тому що кожна колонія спеціалізується на якомусь основному напрямку роботи, і вихованці мають однакову ситуацію, відсутнє розмежування на тих, хто ходить до школи, до ПТУ.

В Польщі система ювенальної юстиції передбачає розгляд справи неповнолітнього судом загальної юрисдикції лише в випадку скоєння тяжких злочинів особою в віці старше 15 років. Решта справ неповнолітніх підлягають розгляду в сімейних судах. В залежності від тяжкості скоєного злочину та особистості злочинця вирок суду може бути різним: від догани до утримання в виправному закладі [21].

Цікава практика роботи з неповнолітніми правопорушниками застосовується у Китаї, зокрема робота виправних центрів. Головне завдання Центру – ресоціалізація молодої людини, трансформація учня (перетворення його з поганого в гарного). 24 години на тиждень учні вивчають різні навчальні предмети, 12 годин на тиждень – працюють. Проживають вони у закритому таборі, де набувають навичок колективізму. Основний виховний метод, що практикується в таких центрах, отримав назву „методу трьох тестів”. Суть його полягає в тріступінчатому підході до ресоціалізації важкого учня:

1. У перший період (до двох тижнів) в учнів формують навички виконувати вказівки вчителів, розкривають сутність і суспільну небезпеку вчинених ними проступків або злочинів.
2. Протягом другого періоду акцент робиться на психотерапевтичні методики: учні аналізують свою особистість, розповідають вчителям, хто і коли зробив на них поганий вплив, у чому він виразився, які негативні якості в результаті цього сформувалися.
3. Третій етап – основний. Учні розкривають головні завдання, що стоять перед колективом центру і перед кожним учнем, – позбутися негативних якостей.

Залишок часу приділяється формуванню та закріпленню нових соціально-корисних навичок. Кримінальний рецидив після таких центрів має місце, але рівень його невисокий: у перший рік після випуску – 1%, протягом другого року – 7%, протягом третього – 5% [5].

Дуже важливо, що при Центрах функціонують обов'язкові курси для батьків та найближчого оточення вихованців, які вчать вірно поводитися з дитиною після її повернення додому, долати психологічні комплекси, виявляти перші ознаки рецидиву.

В Україні програма „Школа батьків” працювала, але на сьогоднішній день робота з батьками не проводиться. На нашу думку, цей напрям роботи є дуже важливим для вдалої соціальної адаптації засудженого після звільнення та попередження рецидивної поведінки. Налагоджувати та підтримувати соціальні зв'язки з сім'єю важливо під час всього періоду перебування неповнолітнього засудженого в місцях позбавлення волі [19].

Вивчення практик різних країн світу дає можливість виділити основні аспекти реформування пенітенціарної системи України та засобів виховного, соціально-психологічного впливів на неповнолітнього засудженого в умовах виховних колоній. Зокрема, зміна умов утримання засуджених, а саме можливість самообслуговування (Данія і Нідерланди); запровадження сімейних судів (Польща); розподіл засуджених відповідно до освіти і можливостей по виховних колоніях, які мають спеціалізований напрям роботи (Німеччина); виправні центри для неповнолітніх (Китай).

Вітчизняна пенітенціарна система включає такі основні напрямки підготовки до звільнення: отримання освіти в школі; отримання професії в ПТУ; набуття спеціальності на виробництві; робота гуртків по інтересам; робота соціальних служб в установі виконання покарань; робота релігійних служб; підтримання тісних зв'язків з батьками підлітків; спортивні та культурні заходи, що проводить громадськість.

Наявних напрямів підготовки не достатньо для ефективної ресоціалізації засудженого. Без розвитку ціннісних орієнтацій, моральних норм, цілепокладання, суб'єктності неможливо засвоїти і зрозуміти інформацію, отримати позитивний результат після проведених психокорекційних заходів.

Для підвищення ефективності процесу ресоціалізації в умовах виховних колоній та соціально-психологічної підготовки неповнолітніх засуджених до життя в умовах суспільства вкрай важливо, щоб соціально-психологічна робота з підлітками спиралася на певну структуру, відповідно до якої здійснюватимуться психокорекційні впливи на особистість засудженого.

Література

1. Белавіна Т.І. Соціальна дезадаптація молоді: чинники та умови [Текст] / Т. І. Белавіна. — К.: ППНВ. — 2004. — 140 с.
2. Васильєв А.А. Психічні аномалії неповнолітніх та їх вплив на кримінальну відповідальність [Текст] / А.А. Васильєв // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. — 2003. — № 3 (12). — С. 271–276.
3. Горенко С.В. Суттєві характеристики поняття „Ресоціалізація неповнолітніх засуджених” [Текст] / С.В. Горенко // Соціальна педагогіка: Теорія та практика. — 2006. — № 2. — С. 45–52.
4. Гусак П.М. Концептуальні засади процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених у виховних колоніях Державної пенітенціарної служби України [Текст] / П.М. Гусак, А.В. Скіць // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — 2011. — 7. — С. 76–81.
5. Калашник Н.Г. Організація роботи пенітенціарних установ для неповнолітніх правопорушників у світі (досвід КНР) [Текст] / Н. Г. Калашник // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — 2011. — 7. — ISSN1729-360X.
6. Караман О.Л. Принципи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах [Текст] / О.Л. Караман // Соціальна педагогіка: теорія та практика : Методичний журнал. — 2011. — № 1. — С. 51–57.
7. Караман О.Л. Ресоціалізація особистості неповнолітнього засудженого в контексті соціалізаційного процесу [Текст] / О.Л. Караман // Соціальна педагогіка: теорія та практика : Методичний журнал. — 2011. — № 4. — С. 65–70.
8. Кривуша В.І. Особливості ресоціалізації неповнолітніх злочинців [Текст] / В.І. Кривуша // „МП Леся”. — К. — 2000. — 140 с.
9. Кримінально-Виконавчий Кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
10. Лайне М. Криминология и социология отклоненного поведения [Текст] / М. Лайне // — Хельсинки: Центр обучения тюремных служащих. — 1994. — 235 с.

11. Лютий В.П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням [Текст] / В.П. Лютий // дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. — Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка. — Луганськ. — 2010. — 296 с.
12. Оліфіра О.І. Методичні матеріали для практичного використання психологами, соціальними працівниками в системі центрів ССМ // За заг. ред. О.І. Оліфіри // УДЦССМ. — К. — 2001. — 116 с.
13. Павлова Є. Що таке ювенальна юстиція? [Текст] / Є. Павлова // Запровадження системи ювенальної юстиції в Україні: педагогічний аспект і ювенальні суди. Посібник для тренінгів. — К. — 2007. — С. 7–11.
14. Панасюк М. Специфіка соціальної роботи в місцях позбавлення волі [Текст] / М. Панасюк // Український науковий і громадсько-політичний часопис. Соціальна політика і соціальна робота. — ЗАТ „ВІПОЛ”. — К. — 2002. — 2, №22. — 156 с. — С. 44–60.
15. Панова О.Б. Формирование правосознания несовершеннолетних осужденных в воспитательной колонии [Текст] / О.Б. Панова // Монография. — Вологда: ВИПЭ Минюста России. — 2004. — 185 с.
16. Прокопенко О.П. Психологическая подготовка к освобождению в АбаканскойВК [Текст] / О.П. Прокопенко // Материалы Международной научно-практической конференции „Актуальные проблемы деятельности воспитательных колоний ФСИН России”. — Часть 2. — Организация психологической работы с несовершеннолетними осужденными. — М. — 2008. — С. 88–92.
17. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ [Текст] // Учеб. Пособие. — М.: Права человека. — 2001. — 182 с.
18. Синьов В.М. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців [Текст] / В.М. Синьов, Г.О. Радов, В.І. Кривуша та ін // К.: МП „Леся”. — Київ. — 1997. — 272 с.
19. Шендеровський К.С. Програма модульного курсу „Школа батьків, діти яких перебувають у виховних колоніях” (Серія інформаційних матеріалів „Школи соціальних знань для батьків”) [Текст] // За заг. Ред. К.С. Шендеровського. — К. — КМЦСССДМ. — 2005. — 48 с.
20. Шмидт В.Р. Интеграция подростков в конфликте с законом: зарубежный опыт. — М. — 2007.
21. Ювенальная юстиция в Польше [Електронний ресурс] // Ювенальная юстиция в России. Электронный журнал, 06.11.2011. — 2011.

Theoretical and methodological approaches to the study of the process of resocialization in juvenile correctional, main stages of resocialization and experience of juvenile offenders resocialization in Ukraine and abroad were considered in the article.

Keywords: *penal system, resocialization of juvenile offenders, effectiveness of resocialization.*